

Bedriy R. B. Constitutional and Legal Support of Local Self-Government in Ukraine and in European countries

The problematic issues of the constitutional and legal support of the local self-government in Ukraine within the context of European experience have been analyzed. In particular, it is noted that in our state an optimal model of local self-government organization is still looking for, the legal support of the functions and competence of local authorities on the basis of the principles of subsidiarity and decentralization needs to be improved. In addition, it is emphasized on insufficiently precise constitutional and legal regulation of different system levels of the local self-government in Ukraine, namely, territorial communities and local self-government authorities and united territorial communities. In this case, the provisions of the constitutions of foreign countries containing the relevant provisions (the Constitutions of Italy, Germany, France, Belgium, Austria, Poland, Sweden) are given. It has been concluded that for the successful implementation of decentralization processes in our country, within the context of international standards, the consideration of the progressive foreign experience, including the implementation of a comparative legal analysis of the constitutional provisions of foreign countries and Ukraine regarding local self-government and governance is a very important factor. Herewith, taking into account the foreign experience of power decentralization, the attention should be paid to the fact that each state has its own peculiarities of its realization. In view of this fact, it is seen that taking into account all the positive factors in foreign countries Ukraine should go its own way in the direction of successful and effective reform of the public authority organization at the local level.

Key words: *local self-government, territorial community, principle of subsidiarity, principle of decentralization, foreign experience, European countries, constitutional and legal support.*

Стаття надійшла 22 листопада 2017 р.

УДК 340:341.231

**М. Т. Гаврильців,
Г. Ю. Лук'янова**

**РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ
ТА СУВЕРЕННИХ ПРАВ ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Комплексно досліджено загальнотеоретичні та конституційно-правові засади державного суверенітету і суверенних прав держави на сучасному етапі. Проаналізовано особливості їх реалізації й основні тенденції розвитку в умовах глобалізації і посилення європейських інтеграційних процесів. Доведено, що невичерпність суверенних прав характерна тільки суверенній державі, адже державний суверенітет створює беззаперечну

презумпцію повноти політичної правосуб'єктності держави, верховенства, неподільності та незалежності державної влади.

Ключові слова: *суверенітет, державний суверенітет, суверенні права, правосуб'єктність держави, глобалізація, інтеграція.*

Постановка проблеми. У нинішніх інтеграційних умовах розуміння державного суверенітету набуває важливого значення, адже на початку ХХІ ст. відбувся стрімкий розвиток світових глобалізаційних процесів між державами, а це вносить свої корективи у всі сфери життя суспільства. Трансформаційні тенденції поставили чимало нових викликів перед людством, від вирішення яких багато в чому залежить стабільний і прогресивний розвиток, зокрема Української держави. З огляду на це, однією з найбільш гострих і дискусійних проблем юриспруденції є визначення сутності, місця, ролі, значення й тенденції розвитку державного суверенітету і повноти суверенних прав держави, адже їх наявність є обов'язковою та найважливішою ознакою кожної держави.

Дослідження такого складного феномену, як суверенітет у сучасному правознавстві має важливе значення. Це зумовлено тим, що суверенітет є важливою ознакою держави, відображає її органічну характеристику, самодостатність, рівність і незалежність державної влади у зовнішніх відносинах, її територіальне верховенство у країні. Суверенітет є засадничим чинником стосовно інших властивостей держави, що ґрунтуються на його основі. Він є однією з найдієвіших політичних гарантій територіальної цілісності, недоторканності державних кордонів, дотримання прав і свобод людини та громадянина, створених державою та забезпечених міжнародно-правовими засобами.

Стан дослідження. Проблематика державного суверенітету традиційно посідає важливе місце в наукових розробках філософів, політологів, істориків, теоретиків права, конституціоналістів та ін. Водночас і у вітчизняній, і зарубіжній літературі дискусії навколо поняття і змісту наукової категорії державного суверенітету тривають із моменту запровадження цієї категорії та формування відповідної теорії у ХVІ ст. і донині.

Теоретичним підґрунтям вивчення державного суверенітету є праці відомих мислителів: Ж. Бодена, Т. Гоббса, С. Ваттеля, Г. Сллінека, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Г. В. Ф. Гегеля, Г. Гроція, Н. Макиавеллі, Ж.-Ж. Руссо. У сучасній загальнотеоретичній юриспруденції можна виокремити таких дослідників феномену державного суверенітету: М. Баймуратова, В. Буткевича, В. Василенко, Ю. Волошина, А. Георгіцу, О. Зайчука, Л. Наливайко, М. Палієнка, Л. Тимченко та ін. Вагомий внесок у розробку проблематики державного сувере-

нітету зробили такі відомі вчені-конституціоналісти, як: Ю. Барабаш, О. Батанов, В. Ковтун, М. Орзіх, В. Погорілко, О. Скрипнюк, О. Годика, Ю. Годика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, І. Яковюк та ін.

Метою статті є комплексне наукове дослідження концептуальних і конституційно-правових засад державного суверенітету та суверенних прав держави на сучасному історичному етапі й виявлення тенденції його розвитку в умовах інтеграції України у європейський політико-правовий простір.

Виклад основних положень. Суверенітет є обов'язковим і важливим елементом конституційного устрою кожної сучасної держави. Тому його існування вимагає абсолютного нормативного визначення на найвищому законодавчому рівні та забезпечення дієвими гарантіями на міжнародній арені. Категорія суверенітету є базовою для розуміння сутності держави і легітимності її органів.

Наукове поняття «суверенітет» етимологічно походить від латинського «*suverenus*» (володар) і в буквальному розумінні означає «повновладдя». Володіючи суверенітетом, державна влада самостійно встановлює правила поведінки, що є загальнообов'язковими для всіх членів суспільства, визначає і забезпечує правопорядок, права, свободи й обов'язки громадян, публічної влади, громадських організацій тощо.

Будучи політико-правовою категорією, суверенітет перебуває у безпосередній взаємозалежності від стану тих суспільних сфер, якими забезпечується ресурс його захисту і зміцнення, – економічної, оборонної, духовної, культурної, комунікативної тощо. Треба мати також на увазі, що у майбутньому суверенітет держав у певних сферах (насамперед в економічній) звужуватиметься, а в деяких (етномовній, культурній, соціальній) навпаки – розширюватиметься [1, с. 6].

Вітчизняній юриспруденції характерна різноманітність поглядів на поняття і природу суверенітету держави, під яким ученими запропоновано розуміти «властивість самостійно і незалежно від влади інших держав здійснювати функції на своїй території та поза її межами, у міжнародному спілкуванні [2, с. 64–65]; «зумовлену волею народу політико-правову властивість держави, що полягає у верховенстві державної влади стосовно будь-якої іншої влади у суспільстві та її незалежності у зовнішніх зносинах» [3, с. 57]; «специфічна властивість держави, що визначає її верховенство і здатність самостійно, без втручання ззовні визначати внутрішню і зовнішню політику; верховенство, незалежність, повноту, загальність і виключність влади держави, тобто державно-організованої публічно-політичної влади» [4, с. 103–104].

Вагомий внесок у дослідження сутності суверенітету зробив французький юрист О. Моріс. Учений зазначив: «Державний суверенітет є верховною владою держави, оскільки вона, самообмежується в інтересах політичної свободи, організується у вигляді децентралізованої волі, урівноваженої внутрішніми розмежуваннями її власних форм і її власних сил. Таким чином, суверенітет конституційної держави, насамперед, є верховною владою. Він є одночасно і силою примусу, і «компетенцією компетенцій» чи «примусом примусів» [5, с. 434]. Отже, суверенітет як верховна влада може обмежуватись чи самообмежуватись лише в інтересах політичних свобод громадян, тобто їхньої можливості активно брати участь в управлінні державою, законними способами впливати на діяльність органів влади.

В. Ковтун зауважує на сучасне трактування категорії «державний суверенітет» у публічно-правових науках. Так, учений аргументує тезу, що «державний суверенітет виступає як визнана народом (легітимна), зовні непохідна, постійна, юридично необмежена верховна влада держави, що володіє універсальними повноваженнями на управління державою в цілому, концентруючи у своїх руках монопольне право на прийняття остаточних рішень з усіх важливих питань загальнодержавного (загальнонаціонального) значення» [6, с. 27]. Тобто саме верховна влада в державі є дійсним і правдивим вираженням суверенітету, що є базовою гарантією досягнення її цілей.

Згідно з наведеними поглядами, суверенітет виявляється у верховенстві державної влади, її єдності, повноті та незалежності.

Верховенство полягає у правовому верховенстві держави над усіма іншими суб'єктами у межах її території. Народ самостійно, у повному обсязі здійснює належну йому владу і безпосередньо, і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Над суверенною владою не може бути іншої влади, яка б могла підпорядкувати собі державну владу, носієм якої є найвищий суверен – народ.

Єдність суверенітету означає його неподільність серед інших суб'єктів, що є носіями влади, і належить державі загалом, а не окремим її частинам чи органам. Не можна передавати будь-кому частину суверенітету, в єдиній державі є одна суверенна державна влада. Державну владу представляє цілісна система публічних органів і організацій, які від імені держави здійснюють відповідну державну політику.

Повновладдя означає, що державі в межах її території належить вся повнота влади та суверенних прав. Кожна суверенна держава

володіє універсальною компетенцією й обсягом повноважень. Зазвичай державна влада в межах національного законодавства та міжнародних стандартів самостійно визначає предмети відання, виконує встановлені нею самою завдання і функції, які втілюються у певних суверенних правах держави. Їх перелік та обсяг не є стабільним, вичерпним та наданим назавжди, а визначається функціональною спрямованістю держави, політичними обставинами та потребами народу в певних історичних умовах розвитку.

Перелік суверенних прав є необмеженим через те, що за своєю юридичною сутністю суверенітет держави невичерпний і надає своєму народу широку свободу у виборі шляху в процесі самовизначення та розвитку своєї державності.

Міжнародно-правове закріплення норми про повноту суверенних прав держави міститься в «Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН» [7], де зазначено, що кожна держава користується правами, що характерні повному суверенітету. Вважаємо, у цьому разі йдеться саме про повний суверенітет, що ґрунтується на двох принципах: повноти і невичерпності суверенних прав і суверенної рівності держав.

Тільки суверенна держава володіє повнотою суверенних прав, що не вимагають санкціонування з будь-якої сторони і не потребують доказів, якщо встановлено, що держава має суверенітет. Такий зв'язок між суверенними правами дає змогу мовити про презумпцію невичерпності суверенних прав стосовно суверенної держави. Суверенні права – це невичерпні права, якими володіє суверен (народ), сфера здійснення яких може бути обмежена, але тільки в тому обсязі, який він вважає для себе доцільним і необхідним, у межах, передбачених Конституцією [6, с. 55].

Виокремлюють такі групи суверенних прав:

- 1) повноваження з управління держави загалом;
- 2) повноваження у сфері представництва держави у внутрішніх і зовнішніх відносинах (внутрішня політика, зовнішня безпека);
- 3) повноваження з визначення статусу різних суб'єктів правовідносин і здійснення контролю за його дотриманням цього статусу. Розширення переліку прав держави можливе шляхом їх доповнення у конституційному законодавстві.

Повнота та невичерпність суверенних прав характерна тільки суверенній державі. Адже державний суверенітет створює беззаперечну презумпцію повноти суверенних прав, повновладдя, неподільності та незалежності держави.

Незалежність як складова державного суверенітету виявляється у тому, що держава як суверен самостійно визначає і здійснює свої внутрішні та зовнішні функції поза впливом влади інших держав. Незалежність України у зовнішніх відносинах виявляється в її самостійності під час здійснення зовнішніх функцій, а також визначення зовнішньої політики держави.

Незалежність у внутрішніх справах означає самостійність держави у вирішенні основних питань суспільно-політичного й економічного розвитку. Незалежність держави у зовнішніх (міжнародних) відносинах – це її непідпорядкованість будь-якій зовнішній владі, владі інших держав, що виявляється у праві вільно провадити свою внутрішню і зовнішню політику, приймати самостійні рішення, передусім у політико-правовій сфері. Відповідно до норм міжнародного права, кожна держава зобов'язана поважати суверенітет інших держав і діяти у вирішенні зовнішніх справ не на шкоду їхньої незалежності [8, с. 16].

Суверенітет держави закріплено в Основному Законі, де Україна характеризується насамперед як суверенна і незалежна держава (ст. 1). У ч. 2 ст. 5 Конституції України зазначено, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». У ст. 17 Конституції України встановлено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [9].

Необхідно зауважити, що в Конституції України державний суверенітет закріплено з урахуванням положень Декларації про державний суверенітет України, в якій він трактується як «верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах».

Посилання на конституційні норми дає підстави дійти висновку, що суверенітет Української держави випливає з народного суверенітету, оскільки народ є носієм і джерелом суверенітету в державі, саме волевиявлення народу породжує державну владу. Водночас народ є гарантом державного суверенітету, оскільки будь-яке обмеження незалежності держави чи верховенства влади означає порушення інтересів народу, а, отже, створює передумови внутрішніх чи міжнародних конфліктів.

В умовах глобалізації розуміння державного суверенітету набуває особливого значення у зв'язку з багатоманітністю впливів на державну владу – з погляду новітніх технологій, світових економічних

процесів, політичних зрушень регіонального і загальносвітового характеру, змін у ідеологічному наповненні державної діяльності [10, с. 6].

Л. Удовика підкреслює, що в сучасних умовах глобалізації національна держава відіграє принципово нову роль. Оскільки глобалізація є поєднанням двох суперечливих діалектичних тенденцій – інтеграції та децентралізації, саме національна держава виявилася спроможною утримувати хиткий баланс від руйнівних наслідків домінування якоїсь однієї з цих тенденцій. Національні держави залишаються суб'єктами відповідальності за громадянина, насамперед його безпеку та добробут. Держава продовжує домінувати як головний політичний інститут у сучасному світі [11, с. 178–179].

Хоча нині висловлюються думки про втрату нею значення та ослаблення суверенітету в епоху глобалізації, роль суверенітету держави залишається надзвичайно важливою. Значення ідеї суверенітету, насамперед для тих країн, державність яких усталилася нещодавно, зокрема й України, складно переоцінити. Звичайно суверенітет не буває непорушною константою. Як і будь-яке суспільне явище, він зазнає істотних впливів глобалізаційного характеру. Але він не втрачає політико-правової цінності, а залишається важливим складником характеристики держави і державної влади. Як справедливо зазначив Ю. Шемшученко, вступаючи до міжнародних чи міждержавних об'єднань, держава не передає їм суверенітет. Ідеться тільки про передачу відповідних суверенних прав для досягнення спільних економічних, екологічних та інших цілей, тобто про передачу права на здійснення відповідних функцій [12, с. 4].

Членство держави в ЄС не позбавляє її суверенітету і не обмежує його. ЄС перебирає на себе здійснення лише тих суверенних прав, які ефективніше можуть бути реалізовані саме на наднаціональному рівні. Загалом ЄС передбачає збереження суверенітету його членів.

З огляду на це, вважаємо помилковим твердження українського політолога О. Щербініної, що процеси глобалізації створюють ефект відмирання суверенітету як атрибуту сучасної держави, і за цих умов суверенітет перестав розглядатися як невід'ємна ознака держави [13, с. 2]. Проте доволі цікавою є думка вченої про взаємозв'язок суверенітету й якісних параметрів державності, який виявляється в тому, що:

1) рівень суверенітету держави корелює з якістю його функціонування. Ефективне виконання державою функцій забезпечує високий рівень її розвитку та суверенітету. Здатність самостійно вирішувати

внутрішні проблеми і бути здатною реагувати на зовнішні загрози – це характеристики держави з високим рівнем суверенітету. Високі показники ефективності функціонування держави забезпечують реальний суверенітет держави;

2) внутрішній суверенітет держави забезпечується високорозвинутою економічною сферою, ефективною політичною сферою й оптимальною діяльністю політичних еліт (де під оптимальністю розуміється здатність еліт ефективно управляти наявними ресурсами в заданих умовах); зовнішній суверенітет поряд з зазначеними елементами додатково детермінується ефективною військовою сферою;

3) рівень суверенітету держави варіюється залежно від її розташування в світовій системі. Наближення країни за основними параметрами до «ядра» або віддалення від нього, відповідно, збільшує або зменшує ступінь суверенності держави;

4) зростання рівня суверенітету окремих перехідних держав не вигідний лідерам глобалізаційних процесів. Спроби підвищення ефективності провідних сфер функціонування окремих держав суперечитимуть інтересам провідних держав, а, отже, блокуватимуться з їхнього боку. Здатність проводити самостійну національну стратегію є показником високого рівня суверенітету держави [13, с. 6–7].

Україна глобалізується через інтеграцію в різні наднаціональні інститути й інші національні простори. І глобалізація, і інтеграція є важливими напрямками подальшого розвитку України, її різних соціальних структур. З огляду на це, глобалізація зміцнює не лише суверенізацію Української національної держави та суспільства, але, враховуючи її економічний і соціальний потенціал, узгоджує через наднаціональні організації визнання національних інтересів та узгодження їх з інтересами інших спільнот.

Висновки. Кожна держава незалежно від рівня свого розвитку наділена суверенітетом, що є результатом багатоміліардної історії. Тому він характерний будь-якій державі незалежно від її типу, форми, устрою тощо.

Державний суверенітет – це обумовлена волею народу політико-правова властивість держави, що полягає у верховенстві, повноті й неподільності державної влади стосовно будь-якої іншої влади в суспільстві та незалежності від будь-якої іншої влади за її межами.

Перелік суверенних прав є необмеженим через те, що за своєю юридичною сутністю суверенітет держави невичерпний та надає своєму народу широку свободу у виборі шляху в процесі само-

визначення та розвитку своєї державності. Невичерпність суверенних прав характерна тільки суверенній державі. Адже державний суверенітет створює беззаперечну презумпцію повноти політичної правосуб'єктності держави, верховенства, неподільності та незалежності державної влади.

1. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. – Х.: Право, 2010. – 250 с.
2. Зайчук О. В. Сутність і призначення держави / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко // Теорія держави і права. Академічний курс: підручник; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
3. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, С. П. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.
4. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія / Л. Р. Наливайко. – Х.: Право, 2009. – 600 с.
5. Морис О. Основы публичного права: монография / О. Морис. – М.: ИНФРА-М, 2013. – 574 с.
6. Ковтун В. І. Гаранті державного суверенітету України: конституційні аспекти: монографія / В. І. Ковтун. – Х.: Фактор, 2014. – 216 с.
7. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнята резолюцією 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24.10.1970 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
8. Кузенко У. І. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: загальнотеоретичний аспект / У. І. Кузенко // Право і суспільство: науковий фаховий журнал. – 2016. – № 6. – С. 14–19.
9. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
10. Кубко Є. Б. Державний суверенітет як властивість державної влади / Є. Б. Кубко // Вісник Національної академії наук України. – 2011. – № 6. – С. 6–7.
11. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія / Л. Г. Удовика. – Х.: Право, 2011. – 552 с.
12. Шемшученко Ю. С. Проблема державного суверенітету як предмет наукових досліджень / Ю. С. Шемшученко // Вісник Національної академії наук України. – 2011. – № 6. – С. 3–4.
13. Щербініна О. О. Взаємозв'язок суверенітету і якісних параметрів державності в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / О. О. Щербініна; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». – Одеса, 2011. – 16 с.

Гаврыльцев М. Т., Лукьянова Г. Ю. Реализация государственного суверенитета и суверенных прав государства в условиях евроинтеграции

Комплексно исследуются общетеоретические и конституционно-правовые основы государственного суверенитета и суверенных прав государства на современном этапе. Характеризуются особенности их реализации и важнейшие тенденции развития в условиях глобализации и усиления европейских интеграционных процессов. Доказывается, что неисчерпаемость суверенных прав присуща лишь суверенному государству, поскольку государственный суверенитет создает презумпцию полноты политической правосубъектности государства, верховенства, неделимости и независимости государственной власти.

Ключевые слова: суверенитет, государственный суверенитет, суверенные права, правосубъектность государства, глобализация, интеграция.

Havryltsiv M. T., Lukianova H. Yu. Implementation of state sovereignty and sovereign rights of the state in terms of European integration

The article deals with the concept, the essence of sovereignty as an important feature of the state that reflects its organic characteristic, self-sustainability, equality and independence of the state authority in external relations, its territorial supremacy within the country. Sovereignty is one of the most effective political guarantees of the territorial integrity, the inviolability of the state borders, the observance of the rights and freedoms of man and citizen, created by the state and provided with international and legal means.

Sovereignty of the Ukrainian State derives from the people's sovereignty as the people are a carrier and the source of sovereignty in the country; declaration of will of the people gives rise to state power. At the same time the nation acts as a guarantor of the state sovereignty, since any restriction of the independence of the state or the supremacy of power means the violation of the interests of the people, and, therefore, creates preconditions of internal or international conflicts.

Today though there are thoughts on the loss of the value and weakening of the state sovereignty in the era of globalization, the role of sovereignty remains extremely important in connection with different influences on the state power.

Becoming a member of international or intergovernmental organizations, the state does not transfer sovereignty to them. This refers only to transfer the relevant sovereign rights to achieve common economic, environmental and other objectives; more precisely, it means transfer of rights to exercise their appropriate functions. Ukraine is globalized through integration into different supranational institutions and other national spaces. Both globalization and integration are important directions of the further development of Ukraine, its various social structures.

The authors prove that participation of the state in the European Union does not deprive its sovereignty and limit it. The EU exercises only those sovereign rights that could be implemented more effectively at the supranational level. In general, the EU preserves the sovereignty of its members.

Key words: sovereignty, state sovereignty, sovereign rights, legal personality of the state, globalization, integration.

Стаття надійшла 23 жовтня 2017 р.